

Dr. 76
DR. R. NACHTIGALL:

JUŽNO - SLOVANSKO
- ITALIJANSKO -
SPORNO VPRAŠANJE

IZDALA IN ZALOŽILA „OMLADINA“

1919

TISKALA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI.

JUŽNO - SLOVANSKO - ITALIJANSKO SPORNO VPRAŠANJE V LUČI NEKIH ZNANSTVENIH PODATKOV.

Spisal vseuč. prof. dr. R. Nachtigall.

V naslovu omenjeno vprašanje je po prepričanju nas vseh brez dvoma jedno iz najvažnejših eksistenčnih vprašanj slovenskega in hrvaškega dela južno-slovanskega naroda, nikakor pa ne italijanskega, čegar težnja po severni in vzhodni obali jadranskega morja celo z velikimi od dobe naselitve čistoslovanskim ozemljem vred so do pičice istega značaja kakor v sedanji svetovni vojni ustavljeni »Drang nach Osten« v zvezi z naseljevanjem tujerodnega ljudstva in raznarodanjem prvotnejšega prebivalstva, tam italijanizacijo, tu germanizacijo. Temu bi se mogel morda kdo na prvi mah začuditi, zlasti ako bere n. pr. v Grudnovi Zgodovini Slovenskega naroda I 16: »Izpodrinili so romansko perbivalstvo ob Adriji, ki se je vzdržalo le v nekaterih mestih«. Zato pa hočem podati znanstveni dokaz za resničnost gornje moje in neresničnost dolnje navedene trditve, posebno še ker sem bral v časopisih, da je češki ministrski predsednik dr. Kramář baje umolknil, ko mu je laški žurnalist izjavil, da si Italijani svoje našo zemljo iz istih razlogov, kakor Čehi nemške dele Češkega. O podobnih izjavah se je poročalo tudi iz po Italijanih okupiranega slovenskega ozemlja. Zgodovinsko-etnografsko-znanstvene zavrnitve pa dosle nisem zasledil še nikjer.

Naj pričujem z Dalmacijo kot z najenostavnejšim slučajem. Podatki ljudskega štetja so vsakomur znani,

pa je tedaj obče znano, da tvorijo Italijani v Dalmaciji, bivajoč v večjih kolonijah le v neklih redkih mestih, prav malo odstotkov dalmatinskega prebivalstva (po knjigi »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Dalmatien«. Dunaj 1892, str. 119 6 %), med tem ko je vse drugo prebivalstvo srpsko-hrvaško. S stališča sedanjosti bi ne bilo tedaj potrebno izgubljati niti besede, čegava je in komu naj pripade dežela; ali Italijani trde, da imajo narodno-historične pravice do nje. Italijanskemu lajiku ali navadnemu žurnalistu se namreč stvar predstavlja tako, kakor je približno izrečeno v gornjem citatu, da so nekdanjo italijansko-romansko Dalmacijo poslovanili Srbi in Hrvati in da je sedanja italijanska manjšina zadnji njen ostanek. Temu pa ni tako! Dežela je bila prvotno ilirska — Slovani so jo zasedli v dobi preseljevanja narodov gotovo že v VI. stoletju —, a stara romanizacija prvotno ilirskih mest ima tako malo opraviti s postankom italijanskega naroda in pripadanjem k njemu kakor n. pr. starejša romanizacija albanskega jezika ali pa postanek reto-romanskih narečij, oziroma romunščine. Tu so pred nami že popolnoma svojevrstni samostojni romanski jeziki ali elementi, pa si jih more Italija tako malo svojiti kakor Francoze, Špance in Portugize.

Nadarjeni učenec znanega prejšnjega dunajskega romanista prof. Meyerja - Lübkeja, Italijan dr. M. Bartoli, ki je mogel izprašati še zadnjega dalmatinskega Staroromana z otoka Krka, je dokazal v obširnem delu »Das Dalmatische, altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania« (»Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung« dunajske akademije znanosti IV, V), kar vem tudi ustno od njega, da je med staroromanskimi dalmatinskimi elementi in italijansko-beneškim narečjem se-

danjih dalmatinskih laških kolonij ne le bistvena jezikovna razlika, temveč da so se prvi ohranili pretežno v srbohrvaščini, med tem ko so drugi iz jasnih razlogov importirani mnogo pozneje, ko so bili Slovani že več stoletij glavni in takorekoč edini prebivalci dežele ter se je izvečine že bila izvršila slavizacija in vzprejem starejših romanskih elementov. To isto je s historičnega stališča, a tudi iz jezikovnega materiala pokazal najkompetentnejši strokovnjak v balkanologiji, prof. K. Jireček v klasični študiji »Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters« (»Denkschriften« dunajske akademije znanosti, filoz.-histor. oddelek 1901-1904). V najnovejšem času pa mnogoobetajoče nadaljuje te študije tudi jugoslovanski učenjak dr. P. Skok, ki je l. 1915. izdal pri zagrebški akademiji znanosti velezanimivo knjigo »Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije«. V uvodu govori najpreje o romanizaciji dalmatinsko-ilirskega prebivalstva, pa pravi (str. 2 in sl.): »Latinski je jezik prodirao i u jezike domorodaca i potiskivao ih. Dokaz je tomu današnji rumunjski jezik u jednu ruku, a u drugu brojne latinske riječi u današnjem arbanaskom jeziku. Dok je latinski jezik na donjem Dunavu potisnuo posvema jezik domorodaca i sačuvao se do dana današnjega u obliku jezika rumunjskoga, dotle je u jezik današnjih Arbanasa provalio samo na pola i ostavio brojnih tragova u leksiku i morfologiji njihovog jezika. Današnji se arbanaski jezik radi latinskoga elementa u njemu s pravom drži napola romanizovanim jezikom, kod koga se romanizacija zaustavila na po puta. Tome je prodiranju bio bez sumnje izložen i jezik Dalmata. Ostanci latinskoga dijalekta, što se je razvio na njihovu području, svjedoče za to. Taj se naime dijalekat sačuvao do u naše vrijeme u krčkom romanskom narječju (— ki pa je sedaj že izmrlo —), u tragovima romanskoga jezika u srednje-

vjekovnim dalmatinskim listinama i u tudjicama u hrvatskom jeziku. Svim ovim jezicima — i rumunjskome i starodalmatinskome i krčkom romanskom narječju i jezičnim latinskim ostancima u arbanaskom i hrvatskom jeziku — nije temeljem književni latinski jezik, nego vulgarnolatinski istočne Romanije. Tim jezikom razumijevam saobraćajni, svakidašnji jezik... Da je taj jezik zastupan i na natpisima provincije Dalmacije, ima da pokaže ova razprava... Period. vl. (= vulgarnolatinskoga) jezika kao posebne struje latinskoga uopće traje po običnom shvaćanju od god. 200 pr. J. do VI. stoljeća po J. Razvitak latinskoga jezika poslije toga doba zapada u razvitak zasebnih romanskih jezika i zanima više romanista negoli latinista. Kako Solin pada god. 612. ili 614., ili po drugima čak god. 634... , može se reći, da se s padom Solina završuje barem u istočnoj Romaniji period vl. jezika... Poslije toga događaja latinski jezik na našem hrvatskom teritoriju samo vegetira u obliku dalmatskoga jezika, kako ga je okrstio Bartoli... Izvrsne studije Jirečekove i Bartolijeve o dalmatskom jeziku, koji je bez sumnje romanski nastavak vl. jezika rimske provincije Dalmacije, utvrdiše svezu toga jezika sa današnjim rumunjskim i latinskim elementima u jeziku arbanaskom i hrvatskom.« To pa je seveda nekaj čisto drugoga nego benečanski govor današnjih dalmatinskih Italijanov.

Benečani so se prvič polastili nekih dalmatinskih mest ok. l. 1000. V njih pa se je nahajal tedaj že tudi slovanski živelj (Jireček str. 93). Med romanskimi elementi v Dalmaciji imamo torej strogo ločiti starejše romanske, kot jezik dandanes že izumrle, in novejše benečanskoitalijanske elemente. Ni eni, ni drugi — ne glede že na izredno malo število dalmatinskih Italijanov — pa ne dajejo Italijanom nikakršne pravice lastiti si Dalmacijo, prvi ker nimajo, kakor je bilo gori razloženo, ničesar opraviti

z italijanščino in jih tudi že več ni v obliki samostojnega jezika, drugi, ker so proti južnoslovanskemu naselilstvu poznejši tuj element, priseljen v svrhu eksploatacije in kolonizacije dežele, a s tem zvezane denacionalizacije prvotnejšega prebivalstva sosedne zemlje, pa naj bi to bili v posameznih slučajih tudi stari romanski ostanki. Za tako poznejšo naselitev pa velja isto, kar velja za germanški, med Slovani raztreseni element, ki ga smatrajo Italijani sami za analogen primer. Tako kot Italijani mogli bi nazadnje izjaviti svoja prava tudi še preostali albanski kolonisti v Borgo Erizzo pri Zadru; oni bi se mogli kot potomci Ilirov sklicevati celo na starejše prebivalstvo v deželi. To pa kaže tudi vso smešnost italijanskih aspiracij, ki se ne dajo z ničemer drugim podpreti, nego samo le z njih imperijalističnim zavojevanjem.

Ako bi bil kdo z romanističnega stališča nasprotnik Bartolijeve klasifikacije staroromanske dalmatinščine, pa bi trdil kakor n. pr. graški italijanist prof. Ive, da je stara veljotščina in stara romanščina v severnem delu Dalmacije le nadaljevanje istrske ladinščine, s čimer prehajam k severni tržaško-istrski obali jadranskega morja, bi to ničesar bistvenega ne moglo izpremeniti na gornjih zaključkih, ker se reto-romanska narečja ne prištevajo k italijanščini, ampak tvorijo jezikovno skupino zase, nastalo povsem jednako, kakor je bilo gori opisano z besedami dr. Skoka. »Grundriss der romanischen Philologie« I., str. 608 (2. izd. Strassburg 1904—1906) navaja »romanske jezike« v sledečem redu: 1. rumunski jezik, 2. reto-romanska narečja, 3. italijanski jezik, 4. francoski in provensalski jezik, 5. katalonščina, 6. španski jezik, 7. portugiški jezik, 8. latinski elementi v albanščini.

Analogne etnografsko-historične razmere kakor v Dalmaciji nahajamo tudi v Istri. Tudi tu tvorijo Hrvati in Slovenci ogromno večino prebivalstva. Po S. Rutarju

(Slovenska zemlja II. Trst in Istra. Ljubljana 1896, str. 68 in 66) je Italijanov v Istri le ok. 30 % na nekako osmem delu vse površine (575 km² proti 4366:5 km²). Stanujejo predvsem le v mestih in okoli mest na zahodni obali, pa ni njih meja »izvzemši pri Balah in Vodnjanu, nikjer več kot dva kilometra od nje oddaljena« (str. 66), kar se strinja z označbo na karti v podobi črte ali ozkega pasa od Trsta do Pulja s podčrtano še Reko v gori imenovanem »Grundrissu der romanischen Philologie« I². Prejšnji avstrijski italijanizujoči sistem ilustrirajo sledeča mesta pri tako resnem strokovnjaku, kakor je bil prof. S. Rutar: »V zadnjih 15—20 letih se je poitalijančilo tudi mnogo Hrvatov v Materadi in Petrinju« (str. 66); »Italijanov izkazujejo v Istri kakih 25.000 preveč. Zlasti v občinah Umag, Buje in Oprtlje zapisali so (— zadnje ljudsko štetje po narodnosti je bilo 1850. l., pozneje so šteli le po občevalnem jeziku: duhovita iznajdba — avstrijski specificum! —) premnogo Hrvatov za Italijane« (str. 68). Glede pripomnje »Najčudnejše je, kako je tako silno poskočilo število Italijanov v Trstu, čeravno vemo, kako zelo se selé Slovenci v to mesto s Krasa in z Goriškega sploh« bi se moglo opozoriti poleg priseljenega in prostovoljnega Italijanstva tudi na to, da je bilo pred vojno v Trstu le tako zvanih »regnicolov« ok. 30.000. To vse nam pa potrjuje ne le silno in strastno odiranje in pritiskanje slovanskega življa v Trstu in Istri, temveč tudi to, da je bilo starejših romanskih in italijanskih elementov razmeroma še mnogo manj nego je današnja odstotna manjšina.

V dijalektičnem pogledu govore istrski Italijani po Rutarju »brez izjeme beneško narečje« (str. 66); »Hrvati okolo Pazina jih imenujejo tudi Latine« (istotam); »Rovinjci in Vrsarci... govoriijo še vedno neko starorimsko italijansko narečje, ki je podobno (ne glede na različne

oblike) balskemu, vodnjanskemu, fazanskemu in galezanj-skemu« (str. 264). To se nekako strinja z mnenjem prof. Iveja (ustno sporočilo), ki je sam iz Rovinja, pa trdi z jedne strani, da se je s svojim narečjem mogel prav dobro sporazumeti z Retoromani, a z druge, da se pazinsko narečje razlikuje od drugih istrskih. O istrskih laških narečjih imamo od prof. Iveja sploh celotno študijo »I dialetti ladino-veneti dell' Istria« (Strassburgo 1900). Že prej pa je izdal »Saggi di dialetto Rovignese« (Trieste 1888) ter »Die istrianischen Mundarten« (Inomost 1893 v izvestjih). Naj bodo v podrobnostih razmerja med posameznimi narečji kakor že koli, glavno je, da imamo tudi tu, kakor se že razvidi iz naslova »dialetti ladino-veneti« dvojnost povsem različnih romanskih elementov, ladinščine in venetščine, ozir. benečansčine, in če pripišemo prvi starejše mesto, ki drugi nikakor ne more pripadati, moramo z druge strani zopet ponoviti, da nima prva jezikovno po svojem postanku neposredno ničesar opraviti z drugo. Ta glavni zaključek nam je popolnoma jasen, če so nam tudi še nerazjasnene neke druge podrobnosti kakor n. pr. razmerje med staroromanščino in retoromanščino v Istri, ki je bila pred Rimljani in Slovani zaseljena kakor Dalmacija od ilirskega naroda in sicer Istra od starih Istrov, medtem ko imenuje Trst grški geograf Strabo »karnsko vas«. Po »Grundrissu« romanske filologije I², str. 376 so poslužili Karni, najbrže tudi ilirski narod, kot etnični substrat sedanji furlanščini, ki jo veliki Ascoli prišteva retoromanščini. Že v imenu benečanskega narečja pa se je ohranil spomin na stare Venete, ki niso bili ilirsko pleme, temveč so tvorili že prehod k drugi indoevropski dijalektski skupini z velarnimi (gutralnimi) soglasniki za palatalne, kakor sta jo po sosedstvu predstavljali keltščina in prvotna italščina. Podoben slučaj se je nahajal na Balkanu, kjer se je ravno tako razlikovala

od traščine stara makedonščina, tvoreč prehod k starogrščini. Vpraša se torej, kaj je dala romanizirana istrščina, kateri je bila bližnja soseda stara veljotščina. Ive misli, kakor smo že rekli, da se je vseskozi do Dalmacije razširila ladinščina ali s sedaj navadnim terminom retoromanščina; ladinščina je namreč starejši izraz mesto retoromanščine («Grundriss» I², str. 608). Za sedaj nam mora pač zadoščati, kar piše o tem genijalni romanist Schuchardt v knjigi, posvečeni Miklošiču, »Slavo-Deutsches und Slavo-Italienisches« (Gradec 1884, str. 29): »Das Altdalmatinische war mit dem Friaulischen durch das Istrische verknüpft, welches ja besonders in Rovigno bis auf den heutigen Tag dem Venetianischen, wenn auch nicht ohne starke Trübung, Widerstand geleistet hat; es vermittelte wiederum, das Ladinische mit dem Rumänischen, mit dem im Albanesischen incrustirten Romanisch und mit dem Süditalienischen.« Važna bi bila seveda za to vprašanje predvsem preiskava staroromanskih elementov v istrskih starih hrvaško-slovenskih narečjih, ki se od početka naselitve tam nahajajo. Otežkočeno je tako delo žalibog radi tega, ker nam je istrsko-slovanski dialektološki material še silno malo zbran in znan. Kakor Dalmacija je bila tudi Istra pod staro Avstrijo jedna iz najbolj zapuščenih zemlja, a mi sami se nismo mogli ni materijelno, ni kulturno geniti. O romanskih elementih v slovenskih govorih na Notranjskem je napisal študijo naš rojak, tudi učenec prof. Meyerja-Lübkeja, dr. Fr. Sturm (v letnem poročilu ljubljanske realke iz leta 1914.). Radi presplošnosti pa ta študija ne more odgovoriti na naše specijelno vprašanje. Želeti pa je, da doživi nadaljevanje in da se sploh slovenski romanisti odzovejo v smereh, ki so za nas tako zanimive in važne in ki se označujejo tudi v tem spisu. Opozorim naj za primer le še na katoliško-slovansko besedo k r i ž ь proti pravoslavno-slovan-

ski k r ъ s t ъ in podobne kulturno-historično zelo po-
učne slučaje. Stara domneva, da je nastalo križъ iz
starovisokonemškega ch r ū z i ali cr ū c i, se dandanes
radi ž odklanja. Jireček (str. 37) je že omenil možnost
staroromanskega izvora (starodalmat. k r ū s i). Bartoli
izvaja besedo iz neke staroladinske oblike »c r ū ž e«
(Zbornik u slavu V. Jagića. Berlin 1908, str. 47 in sl.;
prim. V. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, 2. izd.
str. 80 in 640). Benečanski se glasi po Boerijevem slo-
varju benečanskega narečja (Benetke 1856) c r o s e, a
rovinjski po prof. Iveju k r ū z z zvenečim z na koncu
(kako je furlanski, ne vem). Na podlagi glasoslovnih za-
konov bi se dalo križ nejlóžje speljati iz oblike k r ū z pa
bi s tem bil v jedni besedi podan tudi dokaz, da niti ro-
vinjski k r ū z niti slovenski k r i ž nima ničesar opraviti z
benečanskim c r o s e ali celo toskansko - književnim
c r o c e. Poleg tega bi pa alb. k r ū ć kazalo še na to, da
je bil tam zopet drug staroromanski izgovor. Kakor za
križ, tako so Slovenci izvedeli tudi za Rim (Roma) posred-
stvom Starorómanov in ne Italijanov. Slučaj je podoben
kakor pri priponki -ona v številnih mestnih imenih, n. pr.
Salona — Solin, Albona — Labin itd. Ta priponka je mogla
postati v slovanskih ustih -in (preko -yn) le na podlagi
tamošnjega staroromanskega izgovora z ozkim, samoglas-
niku u se bližajočim o (prim. rum- v Rumuni in pod.). Kako
rano pa je to res moralo biti, dokazuje že to, da se je ta
ŭ pri Slovanih še mogel izpreminjati v glas y, ki se je za-
čel izgublјati gotovo že v X. stoletju (gl. mojo drugo raz-
pravo o brižinskih spomenikih). Slovensko ime Trst, za
človeka Tržačan, pridevnik tržaški itd. pa se naslanja na-
ravnost na prvotno ilirsko obliko Tergeste, iz katere je
moralo nastati po slovanskih glasoslovnih zakonih Tъržъst
in dalje Trst (prim. o tem Škrabca in Valjavca razprave).
S »Trieste« nima Trst nič opraviti.

Staro romanizirano Istro so zasedli Slovani v večjem njenem delu okolo 600. leta. Iz prvih let po 800. nam je ohranjeno velezanimivo in zelo važno poročilo o javnem zborovanju istrskega romanskega prebivalstva v Rižani blizu Kopra, ki ga je dal sklicati Karel Veliki, da bi se mogli zastopniki istrskega romanskega ljudstva pritožiti radi krivic, ki so se jim godile, med njimi tudi od strani Slovanov (gl. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II, str. 19 in sl.). V poročilu so omenjeni kraji, iz katerih so bili zastopniki in o katerih se je na zborovanju govorilo: Pulj, Rovinj, Poreč, Trst, Labin, Buzet, Pičen, Motovun in Novi grad (Kos, str. 22). Iz tega lahko opravičeno sklepamo, kar stori tudi Rutar, da so le omenjeni kraji še imeli staroromansko prebivalstvo. Od njih so Trst, Novi grad, Poreč, Rovinj in seveda tudi Rižana pri Kopru ob zahodni morski obali v črti tržaško-puljski, Labin je na vzhodni strani in le Pičen, Motovun in Buzet so v sredini Istre ob cesti na Labin. Pri tem se Pičen že leta 579 imenuje v beneški kroniki »caput Sclavanie« (Monumenta Germaniae. Scriptorum XIV, str. 13 in 14 ter Rutar, str. 267), iz česar bi sledilo, da se je iz tega kraja na zboru pritoževala že le minoriteta. Iz poznejših časov vemo, da so »po vsej pičenski škofiji opravljali službo božjo v slovanskem jeziku in zelo negovali glagolico« (Rutar istotam). Spominja nas to na otok Krk, kjer se je stara romanščina (veljotščina) najdalje ohranila in kjer je bilo naravnost središče slovanskega bogoslužja in glagolice, ki se je neustrašeno borilo za oboje. Pop Cedula je leta 1063. celo pregnal latinskega škofa Jurja ter sam zasedel škofji prestol. Drugo gori imenovano mesto v sredini Istre Motovun nosi staro ilirsko ime (prim. S. Rutar, Beneška Slovenija. Ljubljana 1899, str. 97). Občine imenovanih krajev so se razprostirale po stari navadi le tri milje daleč okoli mesta, vse drugo pa so bili pač že

zasedli Slovani. »Koper je bil še do leta 1825 otok, katerega se je lahko obšlo v pol ure« (Rutar, Istra str. 256). Bahati naslov »Caput Istriae« = »Capodistria« je nastal od tod, ker je imel patrijarhov posvetni namestnik svoj sedež v Kopru in ne v Pulju (ravnotam str. 257). Mestece Novigrad (Cittanova), je radi kužnega zraka, ki poraja mrzlico, popolnoma propalo (Rutar, str. 260). Leta 1150 je opisal špansko - arabski potovalec Ibn'-Edris vsa trgovinska mesta ob jadranskem morju. Po njegovem poročilu so imela »frankovsko«, t. j. romansko prebivalstvo le sledeča mesta: Koper, Izola, Piran, Umag, Novigrad in Poreč. Ker Rovinja in Pulja ne imenuje, sta morala biti tedaj zelo neznatni mesti. Nasprotno se tu v primeri z zapisnikom o zborovanju pri Rižani na novo imenujejo Izola, Piran in Umag. O Piranu pravi Rutar (str. 259), da je »čudno, da se mesto v začetku srednjega veka le malo omenja, in vendar je imelo že leta 1099 svoj lastni pravilnik«. Mestece Umag se je razprostiralo nekdanje dalje v morje, ali potresi so je razrušili, »kakor tudi bližnjo trdnjavico Sipar, ki je stala še leta 875 tik Umaga« (ravnotam). Navedeni zgodovinski podatki kažejo, kako rano je začelo propadati istrsko staroromansko prebivalstvo.

Benečani so pričeli v prvi polovici X. stoletja s poskusi, da bi spravili tudi istrska mesta in mesteca pod svojo oblast. Spočetka se jim to ni posrečilo. Trst so napadli prvič leta 1202. Šele v drugi polovici XIII. stoletja so stalno zasedli več istrskih mest. Najprej so se polastili leta 1267. Poreča in Rovinja, za njima po vrsti še drugih krajev, tako da je Istra po sklenjenem miru iz leta 1523. pa tje do leta 1797., ko je prišla vsa pod Avstrijo, razpadala naravnost na benečanski in avstrijski del. Ko so dolgotrajne vojne med Benečani in Genoveži in pa kužne bolezni v XV. do XVII. stoletju pokončale skoro

vse prebivalstvo zahodne Istre (»Umag, Novigrad, Poreč, Pulj in bližnje vasi so bile skoro popolnoma opustošene«. Rutar, str. 237), so bili Benečani prisiljeni, naseljevati na svoji zemlji celo tudi Hrvate iz pazinske okolice, pa tudi iz Dalmacije, Bosne in Hercegovine. Pulj je štel leta 1631. le še 347 ljudi (o propasti beneške republike samo 600). Od 72 vasi, ki so spadale k puljskemu okraju, jih je bilo 59 brez prebivalcev. Zato je naselila beneška vlada v nje Hrvate iz Dalmacije iz zadrške, šibeniške in trogirске okolice (Rutar, str. 266). Zanimivo je, da so tu jemali ljudi baš iz Zadra in Šibenika. V Promonturju je naselila beneška vlada pred tri sto leti Črnogorce (ravnotam).

Glede Trsta nam listine večkrat imenujejo kot priče in prave meščane tudi Slovane, n. pr. v XIII. stol. »Cernegorus Sclavus, villanus capituli« (leta 1260), »Lopez, Sclavus« (leta 1273) i. dr., kar bi se dalo posebno pomnožiti, ako bi našteli slovanska imena brez izrecnega dostavka o njih slovanski narodnosti. Od Benečanov je imel Trst skozi več stoletij zelo mnogo prestatih. Početkom XVI. stoletja so zlasti tudi vsled benečanskega pritiska zapuščale premožnejše rodovine mesto, tako da jim je moral sam cesar zapovedati pod smrtno kaznijo, naj se zopet vrnejo in vztrajajo v svojih bivališčih (Rutar, str. 211). Od trinajstih plemiških rodbin, ki so od škofov prevzele svoj čas občinsko oblast v roke, jih je izmrlo leta 1743. že šest, a dāndanes po nekem sporočilu že tudi zadnja od Rutarja (str. 200) omenjena obitelj Burlo. Podobnih stvari se navede lahko še drugih, kar vse priča, kako do konca se je tekom stoletij izpremenilo staro tržaško prebivalstvo, tako da v novejšem času sploh ni mogoče govoriti o starih ostankih v sedanjem iz najraznovrstnejših, povsem sekundarnih elementov, med njimi v dobršni meri celo tudi iz Židov različnih teritorij

scstoječem prebivalstvu mesta Trsta. Početkom XV. stoletja se je v Trstu že ustanovila benečanska stranka, ki je silno delala v korist italijanizacije mesta. Pa tudi gosposke niso bile nič boljše, ki so dopisovale tudi okoličanom (za časa Jožefa I. je štel Trst 5700, z okolico vred pa 10.183 ljudi) le v italijanščini, tako da se je ohranilo iz dobe Marije Terezije kot curiosum »pismo nekega župnika, v katerem poudarja svojo pravico, da sme terjati od kmetov dva voza najboljših drv za tolmačenje italijanskih dopisov v slovenski jezik« (Rutar, str. 220). Ta okolica je dajala Tržačanom lastno vojsko, »cernido« imenovano, pozneje znano pod imenom »okoličanski bataljon«; sledovi tega vojaštva segajo že v leto 948 (Rutar, str. 229). Moti se pa Rutar, ako izvaja besedo »cernida« iz slovanskega »črn« (t. j. »črna vojska«). Iz Boerijevega slovarja beneškega narečja se razvidi, da je beseda izpeljana iz lat. glagola »cernere«. Glede razmer v benečanskem delu Istre je zelo zanimiv akt, ki se nahaja v t. zv. dvornem arhivu in o katerem mi je po veliki svoji prijaznosti pravił g. šolski svetnik prof. A. Kaspret. Ko je okoli leta 1750. za časa Marije Terezije Avstrija radi vednih preprirov določila sporazumno z Benečani mejo med avstrijsko in beneško Istro, so se Slovani pritoževali, kako prodirajo Lah, sekajo gozde ter se naseljujejo na njihovi zemlji. To je ravno nasprotje proti Rižani: 800 — 1750! Dokaz, kdo je bil naše dni, raznarodovalec, Lah ali Slovan!

Iz vsega dosedaj o istrskih zgodovinskih narodnostnih razmerah rečenega sledi torej zopet isto, kar smo rekli gori o Dalmaciji, da so Benečani tudi v Istri tuj priseljeni, da, nasiloma vrinjeni in mnogo poznejši narodni element, nego so Slovani, ki tvorijo proti njim brezdvomno prvotnejše prebivalstvo. Staroromanski elementi, ki jih tu prištevamo lahko najbrže k retoroman-

skim ali tudi k posredujočim med retoromanskimi in dalmatskimi, pa so ali po svoji večini, kakor uči zgodovina, izginili, ali pa so se le še rudimentarno ohranili. Dalmatinski slučaj in neka že dosedanja opazovanja napravljajo verjetno, da bodo tudi tu postala za nje in njih določitev glavni vir istrsko-slovanska narečja. Ni eno — benečanske kolonije —, ni drugo — staroromanski elementi ali venecizirani starejši romanski govori (n. pr. morda v Rovinju ali Pazinu) — zopet ne daje Italijanom nikake pravice, zahtevati radi njih zase ne le samo sedanje benečansko-italijanske manjšine, temveč celo kar vso Istro z vsem severnovzhodnim zaledjem tje globoko v Hrvaško in Kranjsko s celo Goriško. Ako se naslonimo na znanstveno edini pravilni etnografski princip, da daje kakemu teritoriju njegov narodnostni značaj le stalno naseljeno, z zemljo zvezano in zemljo obdelujoče kmečko poljedelsko ljudstvo, tedaj je Istra po tem značaju, ki ima v naši demokratski dobi še večji pomen in nahaja tudi večje razumevanje, vseskozi hrvaško-slovenska, kajti laškega kmečkega ljudstva dežela sploh ne pozna.

O Kranjskem ali Gorici ni treba izgubljati niti besede. Za Goriško govori že samo ime Gorica, kakega narodnega izvora je kraj in koliko avtohtone ali starejše pravice gre tam italijanstvu, oziroma italljanaštvu v Gorici. Zahodna slovensko-romanska meja se jezikovno prav za prav ne dotika pravih Italijanov, temveč le reto-romanskih Furlanov, ki jih v vsem gorskem loku okrog furlanske nižine objemajo Slovenci, in sicer kot nadaljevanje goriških tudi v italijanskem kraljestvu takozvani beneški Slovenci (prim. S. Rutar, Slovenska zemlja. III. Beneška Slovenija. Ljubljana 1899). Povsem zase stoje in predstavljajo nekaj posebnega v svojo dolinico zaprti Rezijani ob koroški meji. Furlansko-slovenska meja se je po znanih in dostopnih zgodovinskih virih (prim. le Kosovo Gra-

divo) v glavnem ohranila ista čez več nego tisoč let, počenši s VI. do VII. stoletjem, dobe priselitve Slovencev, sledečih za Langobardi, ki se jim je sled začuval še v imenu Lombardije, pa do današnjega dne (prim. Kozlerjev zemljevid slovenskih pokrajin, Dunaj 1871). Nekoliko kilometrov nad Korminom, Čedadom, Nemani, Rtinom in Guminom še sedaj prebivajo Slovenci (Kos I, str. XLI). Izgubile so se predvsem le razne naselbine, kakor nam dokazujejo krajevna imena in pa tudi zgodovinski dokumenti, po notranjih delih furlanske nižine. Ko bi bilo tedaj treba koga osvobajati, bi preje prišli za nas v poštev beneški Slovenci in Rezljani, ne pa Lahji pri nas, kajti oni niso izpodrinili iz zemlje, kjer so, nobenega Italijana, tvo-reč na njej staro prebivalstvo, a z druge strani so podvrženi neusmiljeni italijanizaciji, ker se njih narodnost naravnost prosto ignorira, ne priznava, kakor se lahko pre-pričamo iz raznih poročil, med njimi tudi znamenitega pro-fesorja Baudouina de Courtenayja. O Lahji v Istri in v Trstu se tega obojega ne more reči. Posebno Rezljani bi zaslužili že iz znanstvenih ozirov, da jili zaščiti in ohrani južnoslovanski narod, v kolikor jih ni že zadnja vojna pokončala, ker je velika nevarnost, da hitro popolnoma izginejo, ako ostanejo pod Italijo. Redko kateri dijalekt je dosegel v znanstvenem svetu toliko slavo kakor rezi-janski, spočetka po imenu, pozneje pa znanstveno-klasičnem opisu prvorazrednega učenjaka, rusko - polj-skega prof. I. Baudouina de Courtenayja. Vkljub temu pa imamo ob njem še rešiti celo vrsto najzanimivejših jezi-kovnih problemov, n. pr. zvezo z nekdanjimi koroškimi narečji in mnogo dr. Njega velika zanimivost in važnost postane umljiva, ako se opozori le na to, da je vsled pre-selitve v zelo stari dobi v svojo sedanjo domovino ostal izoliran od vpliva drugih sorodnih narečij, pa je ohranil tako jezikovne arhaizme, ki jih drugje ni več zaslediti:

poleg tega pa je razvil seveda tudi svoje novo posebno glasovno življenje. Iz območja beneških Slovencev izhaja najstarejši slovenski datirani spomenik iz leta 1497. z volili domačega plemstva bratovščini sv. Marije v Čr-njevu, nekaj vzhodno od Tarčenta (gl. V. Oblak, »Das älteste datierte slovenische Sprachdenkmal« v »Archiv für slavische Philologie« XIV., str. 192 in sl.).

Pričujoča raprava je pokazala, 1) da Slovenci niso nikdar mejašili na prave Italijane v današnjem zmislu te besede, temveč le na Retoromane, 2) da se njih meja v smeri proti Italiji od časov priselitve ok. VI. stoletja ni več bistveno izpremenila in 3) da so sedanji Italijani na slovensko-hrvaškem ozemlju poznejši priseljenci, med tem ko so staroromanski starejši elementi, ki nimajo ž njimi ničesar opraviti, skoro do malega že izginili ter se ohranili predvsem v slovanskih narečjih. Značaj etno-grafski v poštev ne prihajajoče laške naselitve pa se raz-vidi najbolje iz tega, da je kmečko ljudstvo, ki obdeluje zemljo in čegar je zemlja, splošno kompatno slovansko!

V nadi, da so v gornjem podani podatki znanstve-nega značaja zastopnikom za mirovno konferenco znani, tako da jih je bilo treba najbrže le napomniti, želim iz narodnih in znanstvenih ozirov, da se nam naš južnoslo-vanski hrvaško-slovenski teritorij prav nič ne okrne, pa naj se pritem kakor že koli zastražijo pravice italijanskih manjšin, čeprav velja o njih ravno narobe, kar je izrazil italijanski žurnalist dr. Kramařu. Mesto Nemcev na Če-škem zavzemajo pri nas Italijani, ne mi starejši in prvot-nejši domačini na svoji od časa zasedenja nam pripada-joči zemlji. Z isto pravico, kakor bi nam kdo vzel n. pr. Goriško, bi nam mogel vzeti potem tudi še vso ostalo zemljo, to pa bi bilo kratkomalo negiranje in preziranje naše eksistence, poskus, nas uničiti. Vprašanja o tako-zvanih kulturnih valih, pa naj so že kateri koli, nima za

za narod, ki ravnokar stopa v svobodno samostojno življenje, nobenega odločilnega pomena več. S tem jih je pač prerasel, hoče hoditi svoja pota ter si ustvariti tako tudi svoje nove »vale«; saj mu je koncentracija in kristalizacija dana tedaj v prirodnejši in silnejši smeri. Ko bi se pa na mirovni konferenci odločilo in sankcioniralo kaj drugega v prid Italijanom in v škodo popolnoma jasnemu etnografskemu ozemlju južnih Slovanov, da ne rečem, to, kar so si Italijani vzeli v prvem mahu, ko ni bilo nobenega tu, da bi jim branil, tudi ne njihove lastne kulturne vesti, tedaj bi to zopet ne bilo nič drugega nego povrnitev v staro grozno močvirje prejšnjega časa, brutalne pravice pesti, močnejšega, da tlači, kakor in kolikor se mu zljubi, slabejšega, pa bi južnoslovanskemu narodu ne samo iz narodnostnih, temveč iz življenjskih razlogov ne preostajalo nič drugega nego uložiti proti temu svoj večni, nepomirljivi »veto« in ne dati ne miru ne pokoja, dokler ne izrine s svojega naravnega ozemlja »tujce zemlje lačne«, a tedaj bi po mojem živem prepričanju delal duh Gregorčičev še večja čuda, nego jih je v zadnji vojni bil v stanu delati duh d' Anunzijeve. Toda vera v človeštvo, v idealni rezultat, izkupljen od nepreglednih žrtev kulturnega človeštva nedostojnega morjenja, sili k optimizmu. Posledic razočaranja pa obvaruj Bog i nas i sovraga!

Gradec koncem 1. 1918.

